

Prijevod

Primljen 31. svibnja 2010., prihvaćen za tisak 21. lipnja 2010.

Frank Robert Palmer

IZVANJEZIČNI KONTEKST

Prijevod iz djela *Semantics: a new outline*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976., str. 43-58.

U prethodnom poglavlju pokazali smo razliku između referencije, koja se bavi odnosima između jezika i izvanjezičnog iskustva, i smisla, koji se bavi odnosima unutar jezika. Jezikoslovci se i filozofi općenito više bave smislom. Odnosi unutar smisla čine se, bar površno, lakše shvatljivijima od referencije, a kao posljedica toga veći dio ove knjige bavit će se upravo smislom. Ipak, većina ljudi smatra da značenje ponajprije (ili čak cjelokupno) ovisi o odnosu između jezika i svijeta u kojem ga rabimo, i upravo iz tog razloga na početku poglavlja bavit ću se referencijom. Termin *referencija* neću rabiti iz dvaju razloga: kao prvo, on je dvoznačan i ima uži smisao denotacije riječi (a ovdje se bavimo samo širim smislom), a kao drugo, termin *kontekst*, tj. *situacijski kontekst* (kako bismo izbjegli miješanje s jezičnim kontekstom) više se rabi u jezičnim raspravama.

Isključivanje konteksta

Već smo primijetili da postoje jezikoslovci koji, eksplicitno ili implicitno, isključuju kontekst iz proučavanja semantike. Bez sumnje pravi je razlog za takvo isključivanje taj što postoje velike poteškoće, kako teorijske tako i praktične, u bavljenju kontekstom. Također su dani i drugi razlozi o kojima ćemo raspravljati u daljnjem tekstu.

Kao prvo, raspravlja se o tome da se značenje rečenice, tj. to je li ona višeznačna ili neovjerena, može znati i kada je ona izolirana iz konteksta te da, kao govornici određenog jezika, moramo znati značenje rečenice prije nego što ju u bilo kakvom kontekstu i uporabimo. Značenje se tako prikazuje kao neovisno o kontekstu i kao takvog ga jezikoslovci mogu i moraju proučavati. No u vezi s tim argumentom postavlja se pitanje. Kako se može tvrditi da je značenje rečenice moguće znati bez konteksta? Vjerojatno jedino onda kada možemo priložiti drugu rečenicu koja ima slično značenje. No iz toga ne slijedi da smo zaključivanjem da dvije rečenice imaju isto značenje utvrdili *značenje* kao apstraktnu zasebnu jedinicu. To je još jedna verzija

dualističke zablude o kojoj smo raspravljali na kraju poglavlja 2.2. Isto tako, možemo reći da, ukoliko znamo da dvije rečenice imaju slično značenje, znamo i da se mogu rabiti u sličnim kontekstima. U tom slučaju, postavljanje apstraktnih veza među rečenicama bez razmišljanja o tome na što se one točno odnose jednako je opisivanju jednakosti metričkih mjera, npr. da dvanaest inča ide u stopu, tri stope u jard, 1760 jardi u milju, bez da navedemo koliko je zapravo dug inč, stopa, jard ili milja. Navođenje jednakosti značenja nije navođenje značenja i nema dokaza da ne znamo kontekst u kojemu se rečenica rabi ako znamo njezino značenje.

Drugi argument (koji se na prvi pogled čini prihvatljiviji) taj je da svijet iskustva mora nužno uključivati i cjelokupnost ljudskog znanja. Ukoliko jest tako i ukoliko se semantika definira s obzirom na referenciju, područje je semantike beskonačno. Tog problema bio je svjestan i Bloomfield i zbog njega je očajavao jer nije mogao pronaći zadovoljavajući način za tretiranje semantike. No problem nastaje i za bilo koju vrstu sveobuhvatne teorije semantike. Također nije ništa manje bitan za teoriju koja se temelji na odnosima smisla nego za teoriju koja se temelji na referenciji jer čak niti u takvoj teoriji nije moguće istaknuti točne razlike između značenja riječi ili rečenice i svih informacija o njoj koje bi mogle biti važne. Problem možemo izbjeći ako pozornost usmjerimo na *uske* logičke odnose poput onih koje možemo vidjeti u riječima *neoženjen / samac* i / ili *kratko / dugačko*, ali iz toga će proizaći dosta uska semantička teorija koja se značenjem ne bavi temeljito. Uzmite u razmatranje npr. odnose smisla u Bierwischehvoj rečenici: *My typewriter has bad intentions* (typewriter – pisala stroj i daktilograf) koja je neovjerena, i u rečenici: *John was looking for his glasses* (glasses – naočale i čaše) koja je dvosmislena. Da bismo prepoznali neovjerenost ili dvosmislenost, moramo znati bitne informacije o vrsti pojmova *typewriter* i *glasses*.

Da bi to bilo jasnije, raspravimo detaljnije o dijelu argumenta Katza i Fodora. Prisjetimo se da je jedan dio cilja semantike prema njima „objasniti na koliko se načina rečenica može pročitati“. Primjer je rečenica: *Račun je velik*. Ta rečenica očito je dvosmislena – može se pročitati na dva načina ovisno o dvama značenjima riječi *račun*. Nju također možemo učiniti jednoznačnom ukoliko ju proširimo s ... *ali se ne mora platiti*. Taj je dodatak, naravno, moguće rabiti samo s jednim značenjem riječi *račun*. Katz i Fodor prihvaćaju da su dvosmislenost te rečenice i njezino pretvaranje u jednoznačnu rečenicu dobar predmet proučavanja za semantiku. Tu raspravu neposredno slijedi argument protiv *potpune teorije okoline* (tj. konteksta) – takva teorija morala bi predstavljati cjelokupno znanje koje govornici imaju o svijetu. To se objašnjava činjenicom da se bilo kakva nejezična informacija može iskoristiti u razumijevanju rečenice. Za dokazivanje te tvrdnje rabe sljedeće primjere: *Idemo li s dečkom natrag do zoološkog vrta? Idemo li autobusom natrag do zoološkog vrta? Idemo li s lavom natrag do zoološkog vrta?* Kako bismo razumjeli te rečenice, smatra se da moramo znati sve o

dječacima, autobusima i lavovima, a takva vrsta informacija ne može se uključiti u semantičku teoriju. No ako malo bolje razmislimo, možemo vidjeti da situacija nije drugačija nego s riječju *račun*. S jedne strane, razumno je da nam je potrebna informacija o dvjema vrstama *računa*. S druge strane, da bi se pokazale razlike u značenju, moguće je i proširiti prvu skupinu primjera s *...da vidimo druge životinje?, ...ili idemo pješice?, ...ili ćemo ga staviti u naš kavez?* Smatram da je očito moguće izmisliti proširenje rečenice kojim možemo objasniti bilo kakvo značenje u vezi s bilo kakvim informacijama koje su važne. Ako to jest tako i ako je uporaba takvih proširenja valjana metoda utvrđivanja odnosa smisla, iz toga slijedi da temelj tog odnosa može biti bilo koja informacija i da smisao, kao i referencija, time uključuje cjelokupno ljudsko znanje.

Uzmimo i drugi primjer, Bierwischevu rečenicu: *John was looking for the glasses*. Ona je dvosmislena jer se *glasses* može odnositi na naočale ili na čaše. No zašto bi tu morala postojati samo dva značenja? Što ako za znanstvenike postoji i treće? Ima li ta rečenica sada tri značenja? Ako ima, ta tri značenja postoje zbog znanja koje imamo o svijetu. Koliko značenja ima rečenica *I am looking for the bible* (*bible* – biblija i knjižavac)? Odgovor ovisi o tome znate li da se jedan od želudaca krave zove *the bible* (knjižavac)! Uzmimo i Bierwischev primjer *My typewriter has bad intentions* i zamijenimo *typewriter* s *dog* (pas), *snake* (zmija) ili *microbe* (klica). Može li se poslije toga rečenica ocijeniti kao neovjerena ili ne, određuje se prema onome što znamo o inteligenciji pasa, zmija i klica. Prema tome, neovjerenost ovisi o znanju o svijetu.

Katz i Fodor priznaju da je moguć ograničen odabir prema *sociofizičkom okruženju*, ali da bi on pomutio razliku između govornikova znanja jezika i njegova znanja o svijetu. No ta razlika svakako je već pomučena (ako ju je uopće moguće i napraviti).

Prema tome, možemo zaključiti da u semantici ne postoji jezična sposobnost koja nije povezana sa znanjem o svijetu, nego su to u biti dvije iste stvari. To, naravno, ne znači da ne možemo na neki način ograničiti svoje područje proučavanja, ali pogreška je smatrati da ga možemo ograničiti na nešto što je isključivo jezično.

Situacijski kontekst

Termin *situacijski kontekst* povezujemo s dvama znanstvenicima – antropologom B. Malinowskim (kojega smo već spomenuli) i jezikoslovcem J. R. Firthom. Obojica su se bavila utvrđivanjem značenja ovisno o kontekstu u kojem se jezik rabi, ali na prilično drugačije načine.

Zanimanje Malinowskog za jezik proizlazi iz njegovih istraživanja na otocima Trobriand u južnom Pacifiku. Posebice ga je brinula nemogućnost

uspješnog prijevoda tekstova koje je tamo snimio. Na primjer, snimio je hvalisanje kanuista koje je preveo kao: *Mi-ići ispred-drvo sami... mi-okrenuti mi-vidjeti prijatelj-naš on-ići iza-drvo*. Malinowski smatra da ovo ima smisla jedino ako se izjava gleda u kontekstu u kojem je jasno da se npr. *drvo* odnosi na veslo kanua. Sa živućim jezicima ne smijemo postupati kao s mrtvim jezicima, tako da ih izuzmemo iz situacijskog konteksta, nego trebamo shvatiti da ih ljudi rabe za lov, uzgajanje, potragu za ribom itd. Jezik koji se rabi u knjigama nije pravilo, on predstavlja nategnutu, izvedenu funkciju jezika, jer jezik sam po sebi nije *ogledalo odražene misli*. Jezik je, Malinowski smatra, *oblik djelovanja*, a ne *potvrda misli*.

Argumenti Malinowskog temelje se ponajprije na promatranju načina na koji se jezik ljudi koje je proučavao uklapa u njihove svakodnevne aktivnosti, zbog čega i jest neizdvojivi dio njih. Također je zapazio da postoji, čak i u našem, naprednijem društvu, poseban značaj koji se pridaje izrazima kao što su: *Kako ste?*, *Ah, tu si*, a koji se rabe za uspostavljanje zajedničkog odnosa. Za to smo našli velik broj primjera – razgovor o vremenu ili o obitelji u poglavlju 2.4. Taj aspekt Malinowski je nazvao *fatičkom komunikacijom* gdje riječi ne prenose značenje, nego imaju čisto socijalnu funkciju.

Također je primijetio da dijete još od stadija gugutanja riječi rabi kao *aktivnu silu* kojom manipulira svijetom oko sebe. Slično tome, za primitivnog čovjeka riječi su *koristan alat*. Malinowski također ističe da, za njega, ima puno sličnosti između riječi i magije jer mu i jedno i drugo daju moć.

Zapažanja Malinowskog o jeziku kao obliku djelovanja korisna su zbog toga što nam pomažu da ne zaboravimo da jezik nije samo način na koji se iznose informacije. No dva su razloga zbog kojih ne možemo u potpunosti prihvatiti njegove argumente. Kao prvo, vjerovao je da je aspekt jezika kao *oblika djelovanja* najizraženiji u *temeljnim* čovjekovim potrebama, što je i prikazao na primjerima djeteta i primitivnog čovjeka. Pretpostavljao je da je jezik o kojem je govorio primitivniji nego naš i samim time bliskiji praktičnim potrebama primitivnog društva. Također je pretpostavljao da poteškoće prijevoda velikim dijelom proizlaze iz razlika u prirodi dvaju jezika te da je potreba oslanjanja na situacijski kontekst važnija kod bavljenja primitivnim jezicima. No, nije bio u pravu. Unatoč tome što postoje *primitivni ljudi* koji nemaju znanja i vještine civiliziranih ljudi, ne postoji razlog zbog kojeg bi se jezik trebao smatrati primitivnim. Naravno, mnogi jezici nemaju rječnik modernog industrijskog društva, ali to je rezultat interesa društva, a ne primitivne prirode jezika. Čisto jezikoslovno govoreći, činjenica je da ne postoji razlog zbog kojeg bi se jedan jezik smatrao primitivnijim od drugog, iako Malinowski nije jedini znanstvenik koji je napravio tu pogrešku. Poteškoće u prijevodu koje je zapazio Malinowski proizlaze samo iz razlika među jezicima, a ne iz činjenice da je jedan primitivniji od drugog. Kao drugo, gledišta Malinowskog ne postavljaju temelje niti jedne semantičke teorije koja bi funkcionirala. Ne raspravlja čak ni o načinima na koje se

kontekstima možemo baviti sustavno da bismo objasnili značenje. Nadalje, prilično je jasno da, čak i kod stanovnika otoka Trobriand, jezična aktivnost nije uvijek povezana s kontekstom. On na primjer raspravlja o pripovijedanju, o pričanju priča, no tu je neprestano riječ o istom kontekstu – pripovjedač i njegova publika, bez obzira na to o kojoj je priči riječ. Ukoliko se prema kontekstu treba odrediti značenje, značenje svih priča bit će jednako. Rješenje Malinowskog bilo je odrediti drugi, *sekundarni kontekst*, kontekst unutar priče, ali on se ne može direktno promatrati i samim time ne može se objektivno definirati ništa više od koncepta ili misli o kojima on ne želi ni raspravljati.

J. R. Firth, prvi profesor lingvistike u Velikoj Britaniji, priznao je svoj dug Malinowskom, ali isto je tako smatrao da njegov situacijski kontekst nije dovoljan za točniji i precizniji jezikoslovni pristup problemu. Situacijski je kontekst Malinowskog „socijalni proces o kojem se može raspravljati“ ili „uređen slijed događaja *in rebus*“ (tj. stvarni slijed događaja koji se može promatrati). Firth je prednost davao situacijskom kontekstu kao jednom od instrumenata jezikoslovca jednako kao što su to gramatičke kategorije koje je rabio. Smatrao je da ga je najbolje rabiti kao *prigodan shematski konstrukt* koji se primjenjuje na događaje u jeziku i predlaže sljedeće kategorije:

A. Bitne osobine sudionika: osobe, osobnosti

(i) verbalno djelovanje sudionika.

(ii) neverbalno djelovanje sudionika.

B. Bitni predmeti

C. Učinci verbalnog djelovanja

Na taj način situacijski konteksti mogu se grupirati i klasificirati, a to je, naravno, neophodno ako su oni dijelovi jezikoslovne analize jezika.

Kao primjer načina na koji on rabi situacijski kontekst, Firth je opisao *tipičan cockney* događaj rečenicom:

Ahng gunna gi' wun fer Ber'

I'm going to get one for Bert

Ja ću uzeti jednoga za Berta

„Što“, postavlja on pitanje, „je najmanji broj sudionika? Tri? Četiri? Gdje bi se ovo moglo događati? U krčmi? Gdje je Bert? Vani? Igra li pika-do? Gdje su ostali bitni predmeti? Koji je učinak rečenice? 'Očito!', kažete.“

Važno je naglasiti da Firth na situacijski kontekst gleda kao na jedan od instrumenata koji rabe jezikoslovci, tj. smatra ga jednom od tehnika kojom se opisuje jezik, kao što je to i gramatika. Te dvije tehnike na potpuno su drugoj razini, ali dijele istu, apstraktnu prirodu. Za njega je jezikoslovlje hierarhija tehnika koje objašnjavaju značenje. Da bi to objasnio, rabi usporodbu jezika sa spektrom u kojem se svjetlost raspršuje u različite valne duljine; jezikoslovlje, slično tome, raspršuje značenje u *spektar specijalizi-*

ranih izjava. Prema tome, za Firtha sve vrste jezičnog opisa, fonologija, gramatika, itd., kao i situacijski kontekst, opisuju značenje. Opisivanje značenja situacijskim kontekstom samo je jedan od načina na koji se jezikoslovac bavi jezikom i u principu nije puno drugačiji od ostalih načina pomoću kojih izvršava svoje zadatke.

Drugi su često kritizirali ili čak izravno odbijali Firthove poglede, no kritičari najčešće nisu niti razumjeli što je to točno Firth pokušavao reći. Upravo zbog toga raspraviti ćemo o njegovim pogledima i time možda i razjasniti njegovo stajalište.

Kao prvo, često ga se okrivljavalo za dvosmislenost u uporabi riječi *značenje*. Dok se situacijski kontekst bavi značenjem u uobičajenom, *semantičkom* smislu, to se ne može reći za druge razine (gramatika itd.). Prema tome, tvrdeći da sve razine objašnjavaju značenje te da je situacijski kontekst samo jedan u skupini sličnih razina, Firth je, svjesno ili nesvjesno, rabio *značenje* u dvama različitim smislovima, jedan valjan, a drugi njegov vlastiti i poseban.

Te kritike nisu posve pravedne iz tri razloga. Kao prvo, valjane su jedino ako prihvatimo da postoji jezično područje koje proučava odnos jezika i vanjskog svijeta, a koje se razlikuje od proučavanja unutarnjih značajki jezika. No kao što već znamo, mnogi jezikoslovci semantiku ograničavaju na odnose smisla jer se, bar za njih, proučavanje značenja po vrsti ne razlikuje mnogo od gramatike budući da je i jedno i drugo unutarjezično. Ja ne prihvaćam to stajalište, nego jednostavno pokušavam istaknuti da Firth nije jedini koji proučavanje smisla vidi u uskom, semantičkom smislu i ne razlikuje ga puno od proučavanja gramatike. Kao drugo, u raspravi o smislu i referenciji (poglavlje 2.3.) već smo vidjeli da je gotovo nemoguće odvojiti ono što je *u svijetu* od onoga što je *u jeziku*. Ukoliko to jest tako, Firtha treba hvaliti, a ne kritizirati zbog toga što u svojim opisima odbija povući jasnu granicu između razine koja se bavi jezikom i svijetom i one koja je u cijelosti unutarjezična. Kao treće, Firth nije postavio cjeloviti jezikoslovni model koji bi, bar u teoriji, mogao u potpunosti opisati jezik. U biti, nije ni vjerovao da je takav model moguće postaviti, čak ni u teoriji (iako su gotovo svi jezikoslovci pretpostavili da je takav model ne samo moguć nego i potreban). Za Firtha jezikoslovac jednostavno djelomično opisuje značenje, govoreći o jeziku ono što može i gdje može, uzimajući iz njega različite dijelove, kao da reže tortu. Prema njemu, nema potrebe praviti razliku između onih izjava koje su o značenju i onih koje nisu.

Druga je kritika Firthova stajališta ta da ono ima ograničenu vrijednost budući da nas ne može dovesti vrlo daleko. Situacijski kontekst možda je dovoljan za primjere poput onoga s *cockneyem* ili za primjer izjava narednika – *na mjestu – odmor*, ali ne i za većinu rečenica s kojima se susrećemo. No to nije dokaz da Firth nije bio u pravu. Ako sa situacijskim kontekstom ne možemo dospjeti daleko, to možemo shvatiti kao odraz činjenice da je o

semantici teško puno govoriti, a svakako je bolje reći bar malo nego ne reći ništa. Također moramo zapamtiti da je Firth tvrdio da nikada ne možemo obuhvatiti značenje u potpunosti. Ispravan zaključak svega toga mogao bi biti da su nam za situacijski kontekst potrebne tehnike mnogo profinjenije od onih razvijenih dosad.

Uvijek je lako kritizirati teorije konteksta i odbaciti ih kao posve beskorisne, kao što su to učinili neki znanstvenici. Ono što je teško jest uvidjeti kako ih možemo odbaciti bez poricanja očite činjenice da je značenje riječi i rečenica u vezi s iskustvom koje smo stekli u svijetu. Prednost Firthova pristupa ta je da je on samo djelomično pokušao objasniti značenje, a moguće je da je postizanje toga sve čemu se možemo nadati.

Biheviorizam

Malinowski i Firth vjerovali su da opis jezika ne može biti potpun bez poveznice sa situacijskim kontekstom u kojem taj jezik funkcionira. Nešto ekstremnije stajalište smatra da se značenje potpuno može objasniti situacijom u kojoj se jezik rabi, a sama situacija u potpunosti se može definirati empirijskim ili fizičkim izrazima.

To nazivamo biheviorizmom, a prvi jezikoslovac kojeg povezujemo s njim jest Bloomfield. Bloomfieldova polazišna točka nije toliko promatranje onoga što se događa u jeziku koliko je to njegovo vjerovanje u *znanstvenu* prirodu svojeg predmeta proučavanja, a smatrao je da su jedine korisne generalizacije o jeziku *induktivne* generalizacije. Definirao je značenje jezičnog oblika kao *situaciju u kojoj govornik izgovara, i odgovor koji izgovoreno izaziva kod primatelja*. U tome ide mnogo dalje nego Malinowski i Firth. Oni su značenje definirali pomoću situacije. On značenje definira kao situaciju.

Svoje stajalište ilustrirao je sada već poznatim primjerom s Jackom i Jill. Jill je gladna, vidi jabuku i, uporabom jezika, kaže Jacku da joj doda jabuku koju je vidjela. Da je bila sama (ili da nije ljudsko biće), prvo bi primila PODRAŽAJ (S) koji bi za rezultat imao REAKCIJU (R) (iako se češće rabi termin odgovor) – napravila bi pokret da dohvati jabuku. To se može prikazati dijagramom:

S -----→ R

Budući da je Jack bio s njom, podražaj nije izazvao reakciju R, nego jezičnu reakciju – izjavu upućenu Jacku – koju možemo prikazati slovom r. Ti zvučni valovi stvaraju podražaj za Jacka – jezični podražaj (s) – što za rezultat ima njegovu nejezičnu reakciju uzimanja jabuke. Sada je slika nešto složenija.

S----→ r.....s----→ R

Značenje se, prema Bloomfieldu, sastoji od odnosa između govora (što vidimo kao s.....r) i događaja (S) i (R) koji dolaze prije i poslije govora.

Ono što je bitno za tu teoriju jest da su podražaj i reakcija fizički događaji. Za Jill se radilo o svjetlosnim valovima koje je vidjela, radu mišića i tekućina koje su se počele izlučivati u njezin želudac. Jackova reakcija jednako je tako fizička.

Bloomfield se jako trudio suprotstaviti svoju *mehanističku* teoriju *mentalističkim* teorijama koje postavljaju procese koji nisu fizički, kao što su npr. misli, ideje, slike, osjećaji itd. Ne poriče da postoje takvi procesi, ali objašnjava ih kao popularne nazive za pokrete tijela, događaje kojih je i sam govornik svjestan (npr. *gladna sam*), osobna iskustva (nepoznati unutarnji podražaji) ili bešumne pokrete organa za govor. Štoviše, u situaciju je uključio i sve odnose koji postoje između Jacka i Jill. Jill se možda ne bi ponijela jednako da je bila sramežljiva, a Jack joj možda ne bi dodao jabuku da mu se ona ne sviđa. To znači da govor i događaji koji ga slijede ovise o *predodređenim čimbenicima* koji sadrže *cijelu povijest govornika i primatelja*.

Moguće je da se svaka aktivnost može objasniti fizičkim jedinkama i događajima, kemijom, elektromagnetizmom itd., koji se događaju u stanicama ljudskog mozga, no to nije, bar prema današnjim saznanjima, ništa više od vjere, vjerovanja u fizičku prirodu cjelokupnog ljudskog djelovanja. Za jezikoslovlje takva teorija nema vrijednost. Činjenice, posebice one koje se tiču predodređenih čimbenika, potpuno su nepoznate i nisu otvorene za promatranje kao ni misli, slike i ostalo što možemo naći kod mentalista koje je Bloomfield toliko prezirao. Prema trenutnim saznanjima, razgovor o predodređenim čimbenicima uključuje istu cirkularnost argumenata kao i kad razgovaramo o konceptima (2.2.).

Bloomfield je imao začuđujuću i poprilično neosnovanu vjeru u znanost i znanstvena objašnjenja. Predviđao je (što se poslije pokazalo netočnim) da će se svi problemi u fonologiji riješiti za nekoliko desetljeća u fonološkom laboratoriju. Što je još značajnije, tvrdio je da se značenje govora može točno definirati „kada je to značenje vezano za nešto o čemu posjedujemo znanstveno znanje“ i kao primjer daje „uobičajeno značenje soli“ kao „natrijeva klorida (NaCl)“ (vidi poglavlje 2.1.). Ne računajući činjenicu da nije baš potpuno jasno kako je to značenje povezano s modelom značenja u primjeru Jacka i Jill (možda je riječ o definiciji potkrijepljenoj primjerima), jasno je da je Bloomfield u krivu. Ne postoji nikakav razlog za tvrdnju da su znanstvene definicije jezikoslovno točnije nego one neznanstvene. Preciznost znanstvene definicije služi za postizanje cilja koji je postavio znanstvenik, ali ni u kojoj mjeri nije povezana s jezikom – nije na jezikoslovlju da *uređuje* jezik time što ga čini više znanstvenim na takav način.

Bloomfieldova teorija gubi uporište kada shvatimo koliko je bitnih predodređenih čimbenika zapravo nepoznato. Boljom se teorijom čini ona koja u potpunosti definira značenje podražajima i reakcijama koje se mogu promatrati. Takvu vrstu bihevizma preferiraju neki psiholozi, onu koja se može dokazati u laboratorijima na štakorima i drugim životinjama koje na određene načine reagiraju na jasne podražaje. Teorija je ograničena na ono što možemo promatrati, a o unutarnjoj se strukturi organizma ne raspravlja (korijen toga naše je neznanje o neuropsihologiji – znanstveno smo ograničeni na vanjsko ponašanje i događaje).

Pitanje je može li se taj model primijeniti na jezik. Možemo li predložiti teoriju u kojoj se, vezano uz govor, ljudskom biću (a) pruža podražaj na koji ono zatim (b) ima reakciju? Prema B. F. Skinneru to je moguće. Njegova teorija, doduše, dopušta činjenicu da isti podražaj može izazvati različite reakcije. To se objašnjava terminom POTKREPLJENJE koji govori da reakcije djelomično ovise o prošlim iskustvima, što je dosta slično Bloomfieldovim predodređenim čimbenicima.

Doduše, ta teorija postaje gotovo beznačajna kada shvatimo da neki trenutni podražaji koje možemo promatrati gotovo nikad nemaju za rezultat određene jezične reakcije. Postoji dosta poznat i zanimljiv odlomak u recenziji koju je Chomsky napisao o Skinnerovoj najvažnijoj knjizi. U njemu raspravlja o mogućnosti da pri pogledu na određenu fotografiju nečija reakcija može biti – *nizozemsko*. Tu postoje podražaj (fotografija) i (jezična) reakcija. No Chomsky ističe da je moguća cijela lepeza reakcija, uključujući npr. i *Ne slaže se s tapetama* ili *Sjećaš li se kampiranja na koje smo išli prošle godine?* Raznolikost odgovora može se objasniti jedino ako možemo reći da su podražaji također različiti te da reakcija nije uvjetovana jedino pogledom na fotografiju, ali i da u obzir moramo uzeti sva svojstva potkrepljivača. Tu se također susrećemo i s velikom poteškoćom – ne možemo odrediti koji su to točno podražaji bez da se vratimo do njih na temelju reakcije koju smo dobili. Budući da je svrha cijele teorije ta da se reakcije, bar u teoriji, mogu predvidjeti na temelju podražaja, teorija time postaje isprazna jer se u praksi podražaj može identificirati samo na temelju reakcije. Prema tome, ne postoji mogućnost predviđanja i ne postoji nikakvo znanstveno objašnjenje.

Jezična relativnost

Dio poteškoća u povezivanju jezika s vanjskim svijetom potječe i iz toga da je način na koji vidimo svijet u nekoj mjeri ovisan o jeziku koji rabimo. Budući da svoja iskustva kategoriziramo uz pomoć jezika, moguće je da su učenje o svijetu i učenje o jeziku aktivnosti koje se ne mogu rastaviti, a samim time *naš* je svijet određen jezikom koji govorimo. Tako je i Malinowski tvrdio da primitivni ljudi imaju imena samo za ono što se, prema

njima, ističe u svijetu u kojemu žive. Drugim riječima, iz zbrkane mase iskustava riječima odabiru one dijelove koji su im bitni.

Neki znanstvenici u vezi s tim imaju dosta ekstremna stajališta. Edward Sapir npr. smatra da je svijet u kojem živimo *u velikoj mjeri nesvjesno izgrađen na jezičnim navikama grupe*. Njegovo stajalište dalje je proširio i objasnio Whorf i ono je postalo poznato kao Sapir-Whorfova hipoteza. Whorf smatra da nismo svjesni pozadinskog karaktera jezika, kao što nismo svjesni niti postojanja zraka dok se ne počnemo gušiti. Ako pogledamo druge jezike, možemo shvatiti da jezik ne služi samo za izražavanje ideja nego da je „jezik ono što oblikuje ideje“ te da „prirodu proučavamo na temelju smjernica koje su postavljene našim jezikom“. Time dolazi do „novog principa relativnosti prema kojem sve promatrače do iste slike svemira ne vode isti fizički dokazi, osim ako imaju jezičnu podlogu koja je ista ili se na neki način može usporediti“.

U jednom članku Whorf nudi nekoliko vrsta dokaza za svoju teoriju. Kao prvo, smatra da u stvarnosti nema podjele koja bi odgovarala podjeli na imenice i glagole u engleskom jeziku. Zbog čega rabimo imenice za *munja, iskra, val, vihor, pulsiranje, plamen, oluja, faza, ciklus, grč, buka, osjećaj*? U jeziku *hopi* – jeziku američkih Indijanaca – svi događaji koji kratko traju (većina njih spomenuta je u prethodnom primjeru) izražavaju se glagolima. U drugom jeziku američkih Indijanaca uopće ne postoji podjela na glagole i imenice; umjesto *Tamo je kuća* rabi se *Kuća postoji*, ili još bolje, *Kući*. Kao drugo, kao što smo već spomenuli (poglavlje 2.1.), u jeziku *hopi* jedna je riječ za insekta, pilota i zrakoplov, dok Eskimi imaju tri riječi za snijeg. Neki oblici arapskog imaju velik broj riječi (navodno oko sto) za devu. Kao treće, Whorf smatra da jezik Hopi Indijanaca pokazuje kako oni nemaju predodžbu vremena. Jedina razlika koju prave ona je između subjektivnog i objektivnog, s tim da subjektivno uključuje budućnost i sve što je *mentalno*. Nema nikakve razlike (u jeziku, a samim time niti kod Hopi Indijanaca) između vremenske i prostorne udaljenosti.

No nije jasno misle li Sapir i Whorf da je *oblik* svijeta određen jezikom, tj. da bez jezika svijet nema nikakav oblik. Takvo ekstremno objašnjenje nemoguće je iz istog razloga kao što je nemoguć i nominalistički pogled na riječi samo kao na imena stvari. Ukoliko jezik klasificira i kategorizira iskustva, to mora raditi na temelju neke značajke tog iskustva koja je neovisna o jeziku. U svjetlu toga mora postojati svijet koji svi dijelimo bez obzira na jezik koji rabimo. Isto tako, ukoliko ne postoji takav izvanjezični svijet iskustva, teško je shvatiti kako možemo naučiti neki jezik ili na njemu komunicirati normalno sa susjedima.

Kao takvi Whorfovi argumenti nisu potpuno uvjerljivi. Iako s govornicima drugih jezika ne dijelimo *istu sliku svemira*, ipak imamo sliku koja se na neki način može usporediti sa slikom koju imaju drugi. To dokazuje činjenica da možemo istraživati druge jezike (kao što je to činio Whorf!) i

prevoditi. Možda i jest istina da nikada nećemo moći u potpunosti upiti i razumjeti *svijet* drugih jezika, ali dovoljno je jasno da ih možemo sasvim dobro naučiti, a to ne bi bilo moguće da su slike sasvim drugačije. Isto tako, često se susrećemo s poteškoćama u prijevodu, ali uvijek možemo prevoditi s jednog jezika na drugi. Možda ne postoji potpuna ekvivalentnost, ali jezici nikada nisu potpuno drugačiji.

Također, velik dio Whorfovih argumenata neispravan je i u tome što u njima formalna gramatička svojstva koja je moguće promatrati prenosi na *model svemira*. Model Hopi Indijanaca za njega se bazira u potpunosti na verbalnom sustavu. No isto tako možemo reći da ni engleski jezik nema predodžbu vremena. Pogledajmo поближе engleski sustav glagolskih vremena (za detalje vidi Palmer, 1974.). Službeno, engleski ima samo dva glagolska vremena, prošlo i sadašnje, kao što možemo vidjeti na primjeru riječi *love* (volim) i *loved* (volio). Sva ostala takozvana vremena složeni su oblici koji uključuju pomoćne glagole, *was loving* (sam volio), *will love* (ću voljeti) itd., ona nisu strog dio osnovnog sustava glagolskih vremena (i prema tome engleski nema futura). Štoviše, *prošlo* vrijeme značenjski se ne mora odnositi samo na prošlost. Može se odnositi na prošlost u primjeru *I went there yesterday* (Otišao sam tamo jučer), ali također se može rabiti i za izražavanje nečega što nije stvarno, kao u primjeru *If I went there tomorrow, I should see him* (Da sam otišao sutra, vidio bih ga) ili *I wish I went there every day* (Da sam barem mogao ići tamo svaki dan). (Nije dobro objašnjenje reći da su to kondicionalni ili konjunktivni oblici, a ne prošlo vrijeme. Oblici su isti kao kod prošlog vremena, a ako se pojam *prošlost* čini pogrešnim kad se rabi za oba oblika, bolje je za sve oblike koristiti naziv *vrijeme 2*. Čak i izrazito nepravilan oblik *went* (išao sam) rabi se jednako za prošlo vrijeme i za nereálnost – bila bi nevjerovatna slučajnost kada bi to bilo i prošlo vrijeme i kondicional ili konjunktiv, a ne jednostavno *prošlo vrijeme* ili *vrijeme 2*.) M. Joos čak smatra da engleski nema prošlo vrijeme nego *udaljeno* vrijeme koje označava da je nešto udaljeno u vremenu ili stvarnosti. To engleski čini sličnijim jeziku *hopi* i lako je vidjeti da bi se, da je engleski jezik američkih Indijanaca, mogao rabiti kao primjer jezika u kojem nema jasne granice u odnosima vremena. No malo bi nas vjerovalo da govornici engleskog ne shvaćaju vremenske odnose. Jasno je da nam gramatička struktura jezika govori malo o našem načinu razmišljanja o svijetu.

Prevela Maja Đeke